

УДК 342.4

Ю.В. ТКАЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, ознаки (властивості) конституційно-правової відповідальності, суб'єкт конституційно-правової відповідальності, конституційно-політична (парламентська) відповідальність, підстави конституційно-правової відповідальності, конституційне правопорушення (делікт), об'єкт конституційного правопорушення

У науці конституційного права ведуться активні дискусії щодо природи та сутності конституційно-правової відповідальності. Існує велике розмаїття поглядів та підходів щодо цих та інших питань, пов'язаних із конституційно-правовою відповідальністю.

Даною проблемою займалося багато вчених, зокрема: Ю.Г. Барабаш, П.Е. Недбайло, М.В. Вітрук, М.А. Боброва, Т.Д. Зражевська, Д.Т. Шон, М.М. Колосова, Ю.М. Тодика, В.О. Лучин, А.А. Червяцова, Д.А. Липінський, М.В. Баглай, С.А. Авак'ян, І.М. Шаповал, Л.Р. Наливайко, В.В. Бойцова та ін. Звідси, метою статті є визначити основні ознаки (властивості) конституційно-правової відповідальності, що характеризують її як юридичну відповідальність, а також вказати на додаткові, факультативні ознаки, властивості (точніше, особливості) конституційно-правової відповідальності, які дозволяють кваліфікувати її як окремий, самостійний і, разом з тим, основоположний і провідний вид юридичної відповідальності.

При визначенні природи та сутності конституційно-правової відповідальності ми виходимо з того, що вона є окремим видом юридичної відповідальності. До такого висновку однозначно приводить аналіз її основних властивостей, характерних ознак.

Необхідно розпочати з того, що аналіз теоретичних джерел, у яких міститься проблематика юридичної відповідальності, дає підстави виділити такі її основні ознаки:

– юридична відповідальність завжди передбачається нормами права (нормативною підставою конституційно-правової відповідальності завжди виступає правовий припис, тобто її настання передбачене не релігійними, моральними, політичними або іншими соціальними нормами, а саме нормами права);

– є наслідком правопорушення, іншими словами, фактичною підставою настання юридичної відповідальності є завжди вчинення правопорушення (притягнення суб'єкту до конституційно-правової відповідальності можливе лише на основі порушення ним конституційно-правової норми, тобто тільки після вчинення конституційного правопорушення (делікту), а це, в свою чергу, яскраво підкреслює її ретроспективний характер);

– вона має чіткий законодавчо встановлений процесуальний характер її реалізації (процедура реалізації конституційно-правової відповідальності визначена на законодавчому рівні);

– пов'язана, як правило, з державно-владною діяльністю (дана ознака також властива і конституційно-правовій відповідальності, оскільки реалізуватися інакше ніж як через діяльність органів державної влади або органів місцевого самоврядування вона не може);

– юридична відповідальність має примусовий характер, тобто її реалізація забезпечується примусовою силою держави (щодо конституційно-правової відповідальності, то її реалізація також підтримується та гарантується державою);

– має визначений вид і форму (конституційно-правова відповідальність, як і інші види юридичної відповідальності, має зовнішню форму, тобто її реалізація не може протікати, наприклад, у свідомості суб'єкту);

– признається відповідно до санкції правової норми і, таким чином, наслідки, які відчуває на собі суб'єкт відповідальності є саме правовими (наслідки конституційно-правової відповідальності також у переважній більшо-

сті є правовими, у деяких випадках вони можуть мати додатковий, наприклад, політичний або моральний характер, але тільки додатковий, основні ж наслідки є завжди правовими) [1–4].

Таким чином, усі вказані вище ознаки притаманні і конституційно-правовій відповідальності, тому з впевненістю необхідно констатувати, що конституційно-правова відповідальність є саме видом юридичної відповідальності. Разом із тим, можна визначити, що конституційно-правова відповідальність має також додаткові, специфічні ознаки (властивості), їх ще можна назвати кваліфікаційні, тому що вони визначають, кваліфікують її саме як окремий та самостійний вид юридичної відповідальності.

Отже, як окремий вид юридичної відповідальності, конституційно-правову відповідальність характеризує те, що вона забезпечується примусовою силою держави, що призване гарантувати стабільну, стійку, навіть можна сказати сувору, а також передбачувану її реалізацію. Разом із тим, у певних випадках поряд з державною владою додатковою силою її забезпечення є влада громадянського суспільства, народу. В інших видах юридичної відповідальності такої особливості не проглядається так чітко, як у процесі реалізації конституційно-правової відповідальності.

Важливим моментом, який підкреслює особливий характер конституційно-правової відповідальності, є порядок, процес її реалізації. Так, основним способом реалізації даного виду юридичної відповідальності, як і будь-якого іншого її виду, є судовий порядок. Наприклад, заборона діяльності об'єднання громадян, визнання закону України неконституційним тощо. Разом із тим, конституційно-правова відповідальність може реалізовуватися шляхом прийняття рішення компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Зокрема, відставка уряду в результаті прийняття парламентом України резолюції недовіри, розформування або реформування органу державної влади в результаті прийняття такого рішення Президен-

том України та ін. Окрім вказаних шляхів реалізації конституційно-правової відповідальності є використання форм безпосереднього народовладдя, наприклад, відкликання депутата за умов імперативності його мандата, висловлення недовіри главі держави або парламенту шляхом проведення референдуму та ін.

Наступною особливістю конституційно-правової відповідальності можна назвати те, що даний вид юридичної відповідальності несуть такі особливі суб'єкти, як – держава в цілому, вищі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи держави та муніципальної влади, народні депутати, політичні партії, громадські організації та ін. Ці суб'єкти є основними відповідальними особами. В інших видах юридичної відповідальності, як правило, основними відповідальними суб'єктами є фізичні особи або недержавні юридичні особи.

Як самостійний вид юридичної відповідальності конституційно-правову відповідальність характеризують особливі об'єкти конституційного правопорушення – влада, суверенітет, територіальна цілісність держави, розподіл повноважень, права і свободи індивіда та ін. Це найбільш важливі, основоположні цінності українського суспільства і посягання на них самим негативним чином впливає не тільки на окрему особу, а на все суспільство та державу в цілому.

Конституційно-правова відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності наявністю своїх власних, особливих санкцій. Деякі із них можна вказати: а) визнання роботи державного, органу, посадової особи незадовільною; б) дострокове реформування або розформування підконтрольного органу; в) обмеження, позбавлення спеціального статусу; г) тимчасова або повна заборона діяльності; д) відставка або усунення з поста; е) визнання нормативно-правового акту неконституційним та ін. Як висновок, таких правових наслідків в інших видах юридичної відповідальності не зустрічається.

Важливим моментом, що вирізняє конституційно-правову відповідальність від інших

видів юридичної відповідальності є те, що вона досить часто має політичне забарвлення. Це обумовлюється тим, що переважна більшість її проявів протікає саме у політико-правовій сфері життя суспільства.

Як визначалося вище, характерною рисою юридичної відповідальності є констатація того факту, що вона може наступати лише при наявності існування відповідних підстав: нормативних (правових) та фактичних. Нормативною підставою юридичної відповідальності завжди буде наявність відповідної правової норми (декількох норм), які передбачають можливість, умови притягнення та санкції (міри) юридичної відповідальності. Фактичною підставою відповідальності є вчинення суб'єктом правопорушення. Щодо конституційно-правової відповідальності, то можна визначити, що правовими підставами її настання будуть конституційно-правові норми, а фактичною підставою – вчинення відповідним суб'єктом конституційного правопорушення (делікту). Якщо ми говоримо, наприклад, про кримінальну відповідальність, то правовою підставою цього виду юридичної відповідальності є норми кримінального права (кримінального кодексу), а фактичною – вчинення злочину.

Особливістю конституційно-правової відповідальності є також те, що правові підстави цього виду відповідальності містяться не у єдиному спеціальному законі (кодексі), як це властиве іншим видам юридичної відповідальності, а у Конституції та поточному конституційному законодавстві України.

Зупинимось більш детально на фактичній підставі конституційно-правової відповідальності – конституційному правопорушенні (делікті), оскільки кожен із його складових елементів має власні особливості.

Конституційний правопорушення (делікт) – це винна, суспільно-небезпечна дія (бездіяльність) суб'єкта конституційно-правових відносин, яка не відповідає вимогам конституційно-правових норм, а в деяких випадках політико-правовому статусу (положенню) цього суб'єкта і яка тягне за собою застосу-

вання мір конституційно-правової відповідальності.

Конституційне правопорушення (делікт) має відповідний склад: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єктом конституційного правопорушення виступають певні матеріальні або нематеріальні блага, цінності яким завдається або може завдатися шкода. Серед об'єктів конституційно-правової відповідальності є такі «традиційні» для юридичної відповідальності, як власність, здоров'я, майно тощо, та ціла низка особливих об'єктів – територія, суверенітет, влада, розподіл повноважень та ін.

Об'єктивна сторона характеризує конституційний делікт зовні, тобто розкриває саме діяння й ті наслідки, з якими пов'язаний збиток, заподіяний об'єкту конституційного делікту. Важливим елементом об'єктивної сторони є протиправність поведінки (діяльності) суб'єкта конституційного права. Протиправними визнаються ті діяння, які не відповідають вимогам конституційних норм. Але поряд із цим необхідно відзначити, що у певних випадках об'єктивна сторона може проявлятися у формі невідповідності поведінки (діяльності) не стільки конституційно-правовим приписам, скільки політико-правовому статусу (положенню) суб'єкта конституційно-правових відносин. Як правило, це зовні проявляється у вигляді неналежного виконання органом публічної влади або їх посадовою особою своїх конституційних функцій та повноважень. Це означає, що формальної невідповідності діяльності (поведінки) суб'єкта нормам конституційного права може не бути, але повинна бути їх якісна невідповідність, яка обумовлюється статусом суб'єкта, його призначенням в механізмі державної влади, в політико-правовій системі держави в цілому (діяльність була неефективною, малоактивною, нераціональною та ін.).

Суб'єктом конституційно-правової відповідальності є учасники суспільних відносин, що наділені конституційною правосуб'єктністю і, зокрема, деліктоздатністю – можливістю нести юридичну відповідальність за свої

протиправні вчинки. Ними є: держава в цілому; органи державної влади (у тому числі і Президент, як одноосібний орган влади); народні депутати України; місцеві ради, депутати місцевих рад, міські, сільські, селищні голови; об'єднання громадян: політичні партії, і громадські організації; фізичні особи: громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, в тому числі й ті громадяни, які мають специфічний правовий статус осіб, що претендують на зайняття виборних посад (кандидати у депутати, кандидати на пост Президента України).

Суб'єктивною стороною складу конституційного делікту є передусім вина, яка відображає певне внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Особливістю вини в конституційно-правовій відповідальності є те, що це поняття є не тільки психологічним, а і соціально-політичним. Цим пояснюється те, що суб'єкти конституційного права несуть відповідальність перед державою та суспільством не тільки за пряме порушення конституційно-правових приписів, але й за несумлінне ставлення до реалізації свого політико-правового статусу, за неналежне здійснення своїх конституційних функцій та задач. Досить часто в конституційному праві вина асоціюється з наявністю у суб'єкта можливості належним чином виконати свої конституційні функції та задачі і неприйняттям ним всіх необхідних засобів для того, щоб не допустити конституційного правопорушення. Отже, соціально-політичний аспект суб'єктивної сторони правопорушень у конституційному праві залежить від характеру суб'єктів правопорушень.

Приймаючи до уваги особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони конституційного правопорушення, є доречним говорити про конституційно-політичну [5] (парламентську) відповідальність, як певний підвид конституційно-правової відповідальності. Тут необхідно підкреслити, що мова йде у цьому виді відповідальності про висловлення недовіри представницьким органом (парламентом) чи владним суб'єктом, наділеним представниць-

ким мандатом (як правило, глава держави в президентських та змішаних республіках), Уряду держави, його голові чи окремим членам уряду або іншим посадовим особам виконавчої влади [6, с.214]. Специфіка цього різновиду конституційно-правової відповідальності полягає в тому, що поряд із юридичною процедурою притягнення до відповідальності існує конституційно-політична підстава (втрата довіри) такої відповідальності. Саме тут найбільш яскраво проявляються особливості об'єктивної сторони правопорушення у формі невідповідності поведінки (діяльності) політико-правовому статусу (положенню) суб'єкта, а також суб'єктивної сторони у формі соціально-політичного аспекту прояву вини.

Якщо ж суб'єктами конституційно-правової відповідальності виступають фізичні особи, то у змісті суб'єктивної сторони конституційного делікту важливе місце належить саме психічному ставленню особи до своїх протиправних дій та можливих шкідливих наслідків цих дій.

Поряд із виною суб'єктивну сторону конституційного делікту досить часто характеризують такі факультативні ознаки як мотив та мета. Так, створення й діяльність об'єднань громадян стає конституційним правопорушенням лише за умови, якщо останні мають заборонені цілі, передбачені статтею 37 Конституції України.

Останньою особливістю конституційно-правової відповідальності можна назвати те, що настання наслідків для її суб'єктів має на меті, насамперед, захист конституції, конституційного ладу, основних прав і свобод людини та громадянина. Це також відрізняє конституційно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності.

У якості висновку можна дати визначення конституційно-правової відповідальності – це самостійний вид юридичної відповідальності, що забезпечується примусовою силою держави та українського народу, має законодавчо встановлений порядок реалізації, сутність якої проявляється в необхідності зазнавати суб'єктом, що вчинив конституційно-правове

правопорушення (делікт), несприятливих правових наслідків, безпосередньо передбачених конституційним законодавством, з метою захисту Конституції, стабільності конституційного ладу, прав і свобод особи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П. М. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.

2. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

3. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів) / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

4. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – Саратов : СВШ МВД РФ, 1995. – 620 с.

5. Рішення Конституційного Суду України : від 07.05.2002 р., № 8-рп/2002.

6. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : монографія / Барабаш Ю. Г. – Ч. : Право, 2008. – 220 с.

Ткаченко Ю. В. Особливості конституційно-правової відповідальності / Ю. В. Ткаченко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 652–656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_107.pdf

Визначаються основні ознаки (властивості) конституційно-правової відповідальності, що характеризують її як юридичну відповідальність. Детально аналізуються її специфічні, факультативні ознаки (властивості), котрі дозволяють кваліфікувати конституційно-правову відповідальність як самостійний і провідний вид юридичної відповідальності. Дається визначення конституційного правопорушення (делікту) та характеристика його складових елементів.

Ткаченко Ю.В. Особенности конституционно-правовой ответственности

Определяются основные признаки (свойства) конституционно-правовой ответственности, характеризующие ее как юридическую ответственность. Подробно анализируются ее специфические, факультативные признаки (свойства), которые позволяют квалифицировать конституционно-правовую ответственность как самостоятельный и ведущий вид юридической ответственности. Дается определение конституционного правонарушения (деликта) и характеристика его составляющих элементов.

Tkachenko Y.V. Features of Constitutional Responsibility

The main characteristics (properties) of constitutional responsibility, describing it as the legal responsibility Identifies. In detail its specific, optional attributes (properties) for qualifying constitutional and legal responsibilities as an independent and leading form of legal liability Analyzed. A definition of the constitutional tort (delict) and the characteristics of its constituent elements Provides.